

FATABUREN 1967

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1967

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1967

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Ivar Hægströms Tryckeri AB 1967

Pärmens färgbild: Hagaberg på Svartsjölandets sydligaste udde. Detalj från målning av Emil Wallenstråle 1887. På den högra villans balkong står v. häradshövd. Eugène Westin, som bodde här på sommarnöje. Stället äges nu av hans barnbarn. Tavlan tillhör fil. dr Hans Hansson och hans maka Ingrid, född Westin.

Artur Hazelius utländska museistudier

Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens skapare, var redan i unga år en inom landets gränser mycket berest man. I september 1863 skrev han, att han »såsom uppfödd på landet och allt sedan älskande att vandra omkring i aflägsna bygder och bland deras befolkning» hade svårt att förlika sig med vistelsen på familjens sommarställe vid Haga utanför Stockholm.¹ Dessa färder fortsatte även senare och fick, sedan samlingsverksamheten börjat 1872, en mycket betydande omfattning, så att i många landskap praktiskt taget varje socken blev besökt. På samma sätt genomströvades stora delar av Norge, varjämte resor företogs även i Danmark, dock mest till städerna. Finland förefaller märkvärdigt nog Artur Hazelius själv inte ha besökt, trots att hans maka på mödernet härstammade därifrån — under sina vidlyftiga strövtåg på den europeiska kontinenten kom han inte heller till någon annan del av det stora ryska riket.

Utanför Skandinavien gränser synes Artur Hazelius ha kommit första gången 1866, när han den 14 juni tillsammans med sin maka Sofi inledde en mer än två månader lång kombinerad studie- och turistresa i Tyskland. En dagbok förd av den kvinnliga deltagaren visar att man jämte andra sevärdheter även besökte de stora städernas antik- och konstmuseer liksom

t. ex. det etnografiska museet i Hannover, där man fann »vackra saker men för mycket att på en gång öfverses, urnor — flintsaker äfven från Sverige».² En ny sådan resa företogs makarna Hazelius på hösten 1871, då utom Tyskland också Schweiz och Österrike besöktes. Fredrik Böök har påpekat att det även denna gång gällde en vanlig turistresa men att redan av kassaboken framgår att museibesöken spelade en stor roll.³

När den samlingsverksamhet satt igång som skulle leda fram till Nordiska museet koncentrerade sig Hazelius resor åter till Sverige, Norge och Danmark. I samband med det uppmärksammade deltagandet i den stora världsutställningen i Paris 1878 besökte han emellertid tillsammans med dekorationsmålaren Fritz Ahlgrensson denna stad.⁴ Det är ovisst om tiden denna gång medgav några besök i museerna.

I den mån det egna museet växte fram och planerna på större och ändamålsenligare lokaler klarnade måste Hazelius emellertid ha känt ett ökat behov att ta del av vad som hittills blivit gjort på det museala området ute i Europa. Den första av dessa resor, som startades 1882, sammanhänger troligen med det följande år framlagda programmet för ny museibyggnad.⁵ Denna resa kom emellertid att följas av andra

i en omfattning som sannolikt gjorde Hazelius till en av sin tids mest framstående kännare av museibyggnader och museiteknik. Det torde vara ändamålsenligt att göra en kortfattad översikt över dessa resor (datauppgifterna inkluderar inte vistelse i Danmark i samband med utresa och hemresa).

1882, 31/8—15/11: England, Frankrike, Tyskland och Österrike. — Sammanlagt besöktes 109 museer;

1883, 3/8—24/9: Belgien, Frankrike, Holland, Schweiz och Tyskland;

1886, 2/5—12/5: Berlin och Hamburg;

1887, 28/9—7/10: Berlin, Hamburg och Schleswig;

1889, 20/7—21/9: Belgien, Frankrike, Holland, Italien, Schweiz, Tyskland, Ungern och Österrike. — Sammanlagt besöktes 118 museer;

1892, 28/5—15/6: Tyskland;

1896, 11/8—24/9: Tyskland, Ungern och Österrike.

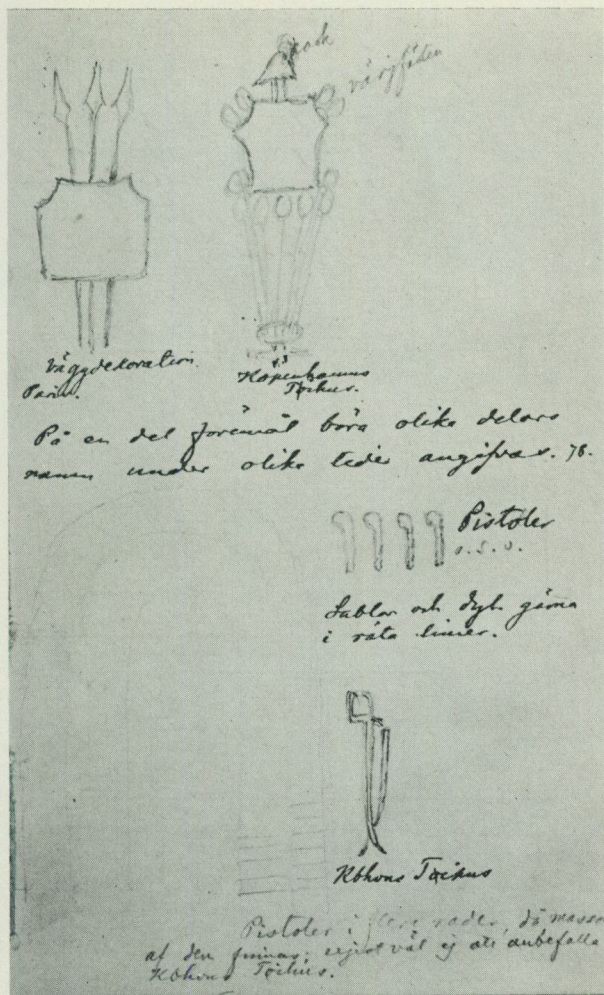
Några av de mera kortvariga resorna avsåg närmast besök hos antikvitetshandlare eller som resan 1892 bevakning av de stora Hammerska auktionerna i Köln. Men Hazelius försummade inte heller då att begagna lediga stunder för besök i museer och andra anläggningar som hade beröring med hans egen dagliga gärning. De långa resorna var omsorgsfullt planerade och mycket noggrant förberedda. Från 1882 och 1889 finns i Nordiska museets arkiv bevarade listor över alla besökta institutioner, uppförda stad för stad, liksom även med blyerts förda reseanteckningar. För resan 1882 har han själv excerperat ett stort antal notiser och sammanfört dessa i renskrivet skick under olika rubriker i en särskild anteckningsbok. På många punk-

ter är framställningen belyst av små anspråkslösa skisser av museala arrangemang, monterkonstruktioner etc. Även från flera av de andra resorna är ett liknande, ehuru inte renskrivet material bevarat, ibland kompletterat med uttalanden av de museimän som Hazelius sammanträffade med.

Sammantaget visar redan reseanteckningarna att Hazelius snabbt hade fått ett konkret grepp på sina arbetsuppgifter och att han nu medvetet strävade vidare mot det mål han uppsatt: att pedagogiskt nyttiggöra de rika samlingar han hopbragt, genom utställning, genom publicering och på andra sätt.

Det var ett annat Europa än vad vi är vana vid som mötte Artur Hazelius under dessa omfattande resor och detta gäller även den museala sektorn. Åtskilliga av de stora museerna, särskilt i huvudstäderna, hade emellertid inte så långt dessförinnan blivit grundade eller hade vuxit ur sin gamla ram av hovmuseum eller kuriosakabinett. Det gavs därför goda tillfällen att studera ett urval av museibyggnader i skilda stilarter och mer eller mindre lämpade för sina uppgifter. Ännu har tyvärr den museala utvecklingen under 1800-talets andra hälft inte funnit sin skildrare, en omständighet som försvårar utnyttjandet av Hazelius reseanteckningar. Här kan bara ges några glimtar av deras mångfacetterade innehåll.

De nya museibyggnaderna hade alla det gemensamt att de genom placering och utformning var mycket dominerande i stadsbilden. Både byggherrar och arkitekter lade en huvudvikt vid deras representativa uppgift. Redan byggnadens storlek i förhållande till andra offentliga sådana blev av bety-

1. Ur Artur Hazelius anteckningar från resan 1882: uppsättning av vapen i Tøjhusmuseet i Köpenhamn.

delse. Så ser vi också att Hazelius noggrant antecknar längd och bredd och höjd för dessa anläggningar. Den längsta egentliga museibygnaden i hans tablå, där också andra lokaler ingår, är Alte Pinakothek i München, som mäter 152 m. Det är roande att kunna konstatera att detta blev det totala längdmåttet, när Nordiska museets egen byggnad uppfördes!

Det framgår inte av anteckningarna

om Hazelius hade någon bestämd estetisk uppfattning ifråga om en museibygnads yttre arkitektur. När Isak Gustaf Clason i slutet av 1880-talet var sysselsatt med de definitiva ritningarna till Nordiska museet fick han från byggherren till ledning några fotografier av byggnadsverk på andra håll i världen av rätt skiftande art, bland dem Rijksmuseum i Amsterdam och Frederiksborgs slott i Danmark.⁶ I sina anteckningar riktar Hazelius en viss kritik mot den holländska museibygnaden för att entrén och trappuppgången inte är tillräckligt monumentalt utformad. Det är en ödets ironi att samma kritik av senare granskare skulle drabba även Clasons verk.⁷ Samma syfte som de nämnda fotografierna tjänade de utländska arkitekturtidskrifter som inköptes under resorna, t. ex. en tysk sådan med reproduktion av ritningarna till riksdagshuset i Berlin.

Större uppmärksamhet ägnades emellertid planläggningen av den blivande byggnaden, d. v. s. det program som skulle föreläggas arkitekterna. Man kan se, hur Hazelius brottas med hithörande problem och söker finna en ändamålsenlig och logisk fördelning av utställningsutrymmena. Inte minst kommer detta fram vid besöket i Kunstgewerbemuseum i Berlin, den gången inrymt i den 1881 uppförda byggnaden vid Prinz Albrecht-Strasse. I detta som i andra hänseenden ville Hazelius tillämpa den maxim som han gav uttryck åt med orden: »Byggnadens praktiska användning får ej underordnas dekorativa uppgifter.» Den disparata och i många fall egenartade karaktären hos de samlingar Hazelius avsåg att utställa i Stockholm medförde självfallet särskilda problem. Nå-

2. Rijksmuseum i Amsterdam, ritat av C. J. H. Cuypers och uppfört 1877—85.

3. Frederiksborgs slott på Sjælland. Efter en teckning från 1800-talets mitt av C. F. Christensen.

gon lust att kompromissa hade inte heller Nordiska museets skapare, som 1884 skriver: »Sky icke de tyngsta och mest skrymmande saker.» Vad han såg i de europeiska museerna gav honom ständigt uppslag att vidga samlingsområdet till nya fält, vid den tiden ännu så gott som helt försummade hemma hos oss: taktegel, leksaker, tekniska modeller (vävstolar m. m.), gamla proklamationer, föreningars fanor, även nyare, åkerbruksredskap etc.

Ifråga om innerarkitekturen finner man i anteckningarna många anordningar som återkommer i Nordiska museet, t. ex. när Hazelius skriver: »Förträffliga äro gallerier med takbelysning, eller belysning från öfre delen af väggarna.» De borde vara mycket höga och helst genombrutna, så att de inte blir trånga och mörka. Inte heller fick de vara för smala, så att montrarna skymmer konstruktionen (såsom i Museum für Kunst und Gewerbe i Hamburg). »Byggnadens bredd bör ej vara mindre än den i Bayerisches Nationalmuseum (i München). Med dess bredd blifva 2 rader rum med tillräckligt djup. Höjden å rummen där ock tillräcklig.» Inga omständigheter är för obetydliga för att inte uppmärksammas: dörröppningarna bör vara *vida*, det bör finnas tillräckligt med viloplatser, ett inte för litet förfriskningsrum, noggrant planerade toaletter, »särskilt för herrar och damer åt olika håll» osv.

Vid den noggranna genomgången av Rijksmuseum — Hazelius har särskilt markerat vad han fört vidare till Clason — antecknar han bl. a. att värmeledningen inte ansågs tillfredsställande, att kupolvalven i jordvåningen hindrar den fria dispositionen genom svårighe-

ten att uppsätta flyttbara väggar och att de *täckta* ljusgårdarna ger dåligt ljus. Däremot hade han intet att erinra mot överljus som sådant och antecknar 1883: »Så mycket takbelysning som möjligt.» — »Kanske farligt att i *alla* rummen ha stengolf (för *kallt* i vårt klimat) men väl i förstugor — eller ock med mattor. (Märk att det klagades i Amsterdam, men man kunde kanske teckna mosaikmärken så att plats där beräknas för gångmattor).»

Ett särskilt problem erbjöd tidens förkärlek att pryda museilokalerna med monumentalmålningar. Man ser av anteckningarna att inte heller Hazelius stod främmande för denna smakriktning. Men han har samtidigt insett svårigheterna och vid ett par tillfällen angett målningarna som påträngande och störande. Sannolikt har han velat reservera den dekorativa utsmyckningen för de monumentala utrymmena: trappuppgångar och vestibuler etc. Detta överensstämmer i så fall väl med vad han anger som en »Hufvudregel: smakfull anordning med noggrann hänsyn till vetenskapens fordringar».

En huvuddel av Hazelius reseanteckningar ägnas ganska naturligt de metoder som tillämpades vid utställning av föremålen. Man lägger även här märke till hans strävan att undvika det dekorativa: »I Towner lära sig huru man ej bör göra i fråga om vapen — förkonstling.» Kravet på åskådlighet kommer då och då fram: man borde inte endast utställa de giutna järnhällarna som tavlor utan även i några fall bygga upp hela ugnen, avgjutningar borde göras av bröd- och ostformar och utställas bredvid dessa m. m. Det var trevande försök att tillämpa den

funktionalistiska utställningsmetoden, för vilken Hazeliuss var en tidig förespråkare. Som bekant var det en liknande strävan som tog sig uttryck i de interiörer, »stugor» som han själv kallade dem, som han hade sådan framgång med. Hela rumsinredningar kunde han studera i flera av tidens konstindustrimuseer, men de hade uppställts där såsom konstverk i sig själva och tedde sig skäligen livlösa. Det var Hazeliuss idé att befolka interiörerna med människor i form av mannekänger, liksom med redskap och annan attiralj. Uppslaget hade han väl fått från de panoptikon som hade blivit mycket populära vid denna tid. Hazeliuss gjorde panoptikonbesök under sina utländska resor t. ex. 1889 i Hamburg och i Berlin, där det fanns två stycken, liksom även i Paris, bl. a. också på det stora panoramat *Histoire du siècle* (1789—1889) i Tuilerieträdgården.

Frågan om hur interiörerna skulle inpassas i museerna var emellertid kontroversiell. Hazeliuss ville ha treväggiga rum med den fjärde sidan helt öppen för insyn, då däremot bl. a. hans gode vän Bernhard Olsen, skapare av Dansk Folkemuseum hade en annan mening.⁸ Det är intressant att se, vad Hazeliuss yttrar härom och jag anför därför vad han hade att säga till försvar för sin synpunkt: »*Stugorna*. Böra anordnas såsom i N. M., efterföljdt i Finland och Frankrike (i Musée d'ethnogr. i Paris å Trocadero: 'Intérieur breton. Préparatifs pour la noce. Bretagne aux environs de Quimper vers 1840.') Detta bättre än såsom i Danmark — hela rum, genom hvilka allmänheten får gå, den ena skymmande den andra, flere än olägenheter att förtiga. Och bättre än såsom i London

— rummet från Damaskus, i South Kensington museum, som man ser genom ett par fönster å ena väggen — hvilket medför många lätt insedda olägenheter.»

Mycken uppmärksamhet ägnas åt utformningen av montrar och ställ för uppsättning av föremål, varvid skisser belyser framställningen. På detta område framträder kanske klarare än eljest olikheten i smaken mellan Hazeliuss tid och vår egen. Men även denna sida av den museala tekniken skulle vara väl värd en undersökning. Också färgsättningen av bakgrunder och väggar i utställningsrummen uppmärksammas, i allt högre grad ju närmare man kom den installation av samlingarna i museibyggnaden som Hazeliuss själv aldrig skulle få uppleva. På en lös anteckning läses följande: »Från 1895. Grönt är en förträfflig bakgrund för skulpturer, såsom föregående resa äfven anmärkt — äfven för träskulptur. Färgerna böra uppdragas för att finna rätta färgskiftningen. 23/11. I Thorvaldsens museum i Köp. användes jämte rödbrunt och grönt äfven gult.»

En fråga som i hög grad intresserade Hazeliuss var den rationella utformningen av etiketterna. Som bekant är även i våra dagar etiketteringen i de flesta svenska museer ett sorgligt försummat kapitel. Hazeliuss medförde hem från sina resor en hel del prov på etiketter som han på ett eller annat sätt funnit förebildliga. Icke oväntat härrörde många av dem från South Kensingtonmuseum, d.v.s. Victoria & Albert Museum i London. Men även på andra håll antecknades goda uppslag, t. ex. i Trocadéromuseet 1882: »Etiketter med gul botten hafva fransk, de med grå utländsk härkomst.» Att han tänkt

4. Interiör från
Hindeloopen i
Västfrisland, sådan
den var utställd i
Het Nederlandsch
Panopticum,
Amsterdam.

sig ett system med tämligen utförliga etiketter i sitt eget museum framgår bl. a. av en även i övrigt för honom karakteristisk anteckning 1884: »Alltid angifves h[vil]ka delar som restaurerats.» Detta äkthetskrav utmärkte Hazelius hela museala gärning.

Självfallet var det mycket annat som Hazelius hade att lära under sina peregrinationer till museerna i Europas huvudstäder. Han förtecknar öppningstider och avgifter och konstaterar med tillfredsställelse att hans egen institution åtminstone i förstnämnda hänseende ligger väl framme i konkurrensen. Med en viss bävan bör han väl ha erfarit att Rijksmuseum i Amsterdam utom arbetsbefäl hade 39 uppsyningsmän och med avund är det säkert som han antecknar att South Kens-

ington för inköp disponerade »16 000 pund (öfver 300 000 kr) om året». Man förstår att han ägnade också donationstavlorna i museerna en närstående uppmärksamhet — i Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg mätte han egenhändigt upp den!

1891 hade Skansen kommit till men det är naturligt att det inte fanns mycket att lära ute i Europa om flyttning av gamla byggnader eller över huvud taget om detta slag av museer. Artur Hazelius var ju på detta område själv nydanaren och hans anläggning blev som bekant förebilden för all världens friluftsmuseer. På en punkt måste man emellertid göra ett undantag, nämligen för den zoologiska avdelning som redan från början avsåg att komplettera byggnadsmuseum och festplats. Re-

dan innan Skansenplanerna kom till utförande hade Hazeliuss för övrigt under en resa 1883 antecknat: »Hvad vi i Stockholm sakna: Zoologisk trädgård, Akvarium...» Den förra kom till stånd och i den byggnad som nu kallas Sagaliden fanns några år även ett akvarium, fastän dess utbyggnad och flyttning till Framnäs vid stranden av Djurgårdsbrunnsviken aldrig blev av. Det var helt följdriktigt att Hazeliuss resa 1896 i betydande omfattning kom att inbegripa studiebesök i de stora zoologiska trädgårdar som kunde ge ledning vid utbyggnaden av denna avdelning på Skansen. Anteckningarna härom faller emellertid utanför ramen av denna framställning, som endast avsett att ge några antydningar om de rent museala studierna.

Sammanfattningsvis måste sägas att dessa studier inger respekt och förträffligt kompletterar bilden av Artur Hazeliuss som en målmedveten museiman, klarsynt även i fråga om rent tekniska förfaringssätt. I en tid när dessa ännu inte blivit allmängods och när antalet museer heller inte blivit så överväldigande som i våra dagar gör han sina ibland självfallet tidsbetonade men ofta sunda och kritiska iakttagel-

ser. En del av de utställningsmetoder han möter och som han accepterar förefaller oss urmodiga, men andra är lika aktuella nu som då och några av dem som övergivits är sannolikt värda att prövas på nytt i den dynamiska museipädagogikens tjänst.

- ¹ G. Berg, Artur Hazeliuss, 1933, s. 5. Se om ungdomsresorna detta arbete och F. Böök, Artur Hazeliuss, 1923. Den senare har särskilt utförligt refererat rese-dagboken från sommaren 1857 (s. 80 ff). Dagboken från Jämtlandsresan 1852 är in extenso utgiven av Erik K:son Leijonhufvud i Jämten 1934, s. 49 ff.
- ² Sofi Hazeliuss dagbok i familjens ägo.
- ³ Böök, s. 253 f.
- ⁴ Hazeliuss framställning härom i Medd. från Nord. mus. 1898, s. 275 f.
- ⁵ Medd. 1883, s. 84 ff.
- ⁶ Det av mig i boken om Artur Hazeliuss, s. 90, nämnda konvolutet, som innehöll även andra viktiga dokument till museets historia, har sedermera genom oförstånd blivit avskildrat från arkivet och är sannolikt förintat.
- ⁷ S. Curman i Nordisk tidskrift 1908, s. 14 ff.
- ⁸ Jfr härom Holger Rasmussen i Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet. History & Activities, 1966, s. 10.

SUMMARY

Artur Hazeliuss' Studies of Foreign Museums

The archives of the Nordic Museum contain travel diaries and notes from the very extensive visits to museums in European countries outside Scandinavia made by Artur Hazeliuss, particularly during the 1880's. They contain important contributions to our knowledge of the museum buildings and of the mu-

seology in general of that time. Hazeliuss' judgements are often characterized by great far-sightedness and, especially in his later notes, he proves to be a very experienced and able museologist, who probably got to know in person more museums than most of his contemporary colleagues.